

УДК 811.161.1'25

УНІВЕРСАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: ДОСВІД ЕМПІРИЧНОГО ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Засєкін С. В.

Волинський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк

У статті досліджуються когнітивно-дискурсивні універсалії перекладу художнього твору, серед яких виділяємо комунікативно-продукційні та метакогнітивні. Як засвідчило емпіричне вивчення зіставлених з текстом-оригіналом перекладів, ці універсалії мають статус спільних стратегій, залежних від когнітивного стилю перекладача.

Ключові слова: психолінгвістична універсалія перекладу, стратегія, когнітивний стиль.

Актуальність дослідження. Психолінгвістичні студії процесу художнього перекладу засвідчують сьогодні жвавий інтерес перекладознавців до процесів мислення перекладача мистецьких творів, свідченням чому є поява на зламі тисячоліть фундаментальних праць такого спрямування [5; 8-10], в яких акцентується увага на перекладі як діяльності, визначенні психолінгвістичного статусу перекладача як посередника міжкультурної комунікації. Тому психолінгвістичний діяльнісний підхід до перекладу з урахуванням праць класиків і сучасників перекладознавства, прикладного мовознавства й психолінгвістики дає можливість моделювання процесу перекладу (Ю. М. Марчук, Г. Е. Мірам, R. Bell, D. Gile, Н. Hónig, J. Kroll, E. Stewart). Психолінгвістична модель художнього перекладу, з перспективи якої він кваліфікується як вид мовленнєво-мисленнєвої діяльності перекладача, а сам інтерпретатор постає як особистість, підвищує ступінь вірогідності й об'єктивності у поясненні дослідником-перекладознавцем застосованих перекладацьких стратегій під час перекладу художнього твору.

Усе викладене вище визначає *актуальність* цього дослідження, яке має на **меті** встановити когнітивно-дискурсивні психолінгвістичні універсалії перекладу художнього тексту, визначивши спільні особливості мовленнєво-мисленнєвої діяльності перекладачів на основі моделювання процесу художнього перекладу. **Об'єктом** дослідження оберімо англomовний художній текст та його тексти перекладів українською мовою, відповідно; **предметом** – когнітивно-дискурсивні універсалії перекладу.

До кола пріоритетних **завдань** праці належать такі: з'ясувати особливості когнітивно-дискурсивних стратегій перекладу художнього тексту та визначити на їх основі універсалії перекладу; встановити залежність перекладацьких рішень від когнітивного стилю перекладача. У дослідженні використовувались методи психолінгвістичного текстового аналізу (ПЛТА), вільного асоціативного

експерименту (BAE) та контент-аналізу (КА) на основі комп'ютерних програм Textanz 2.4.2.0, Textanalyst 2.0.

Постановка проблеми. Дослідженню емпіричних когнітивно-дискурсивних перекладацьких універсалій у художньому перекладі ґрунтовно донині не займалися ані українські, ані зарубіжні перекладознавці. Здебільшого цей феномен цікавив дослідників усного синхронного й послідовного перекладу, а також писемного наукового й бізнесового перекладу. Так, Е. Честермен, роблячи огляд стану справ у цій царині, виокремлює S-універсалії та T-універсалії [14]. Перші мають префікс S- через процедуру їхнього визначення: вони спостережені при зіставленні вихідного тексту (*source text*) з низкою текстів перекладу якоюсь цільовою мовою. T-універсалії одержали свою таку назву тому, що вони виявлялися дослідниками внаслідок зіставлення корпусу текстів перекладів (*target texts*) цільовою мовою та текстів неперекладів цією конкретною мовою, тобто написаними в нормальних умовах носіями цієї останньої. Позаяк T-універсалії не є предметом нашого аналізу, вони вилучаються з нашого подальшого дослідження.

У результаті зіставного аналізу на матеріалі англійської, фінської, польської, іспанської та ін. мов зарубіжні перекладознавці [17] звітують про існування таких найтипівіших емпіричних перекладацьких S-універсалій, як збільшення обсягу тексту перекладу (ПТ), порівняно з вихідним текстом (ВТ); спрощення на синтаксичному рівні; спрощення на лексичному рівні – зменшення лексичної різноманітності та тенденція до вживання частотніших слів у ПТ; експлікація в перекладі імпліцитної інформації (зв'язків між реченнями і т.ін.); зменшення або уникнення повторів у ПТ; стандартизація структури (ПТ тяжіє до вищої стереотипізації, вжитку типових для ПТ структур).

Попередні дані нашого дослідження засвідчили, що наведені вище універсальні тенденції мають прояв при перекладі художнього тексту незалежно від напрямку (англо-українського або українсько-англійського). Когнітивно-дискурсивні S-універсалії в нашому дослідженні мають два види – комунікативно-продукційні та метакогнітивні. Перші стосуються механізмів синтезу ПТ на рівні свідомості перекладача – в межах його / її «контрольованого робочого простору», останні здебільшого є продуктом несвідомих перекладацьких операцій у межах «неконтрольованого робочого простору» [16].

Процедура дослідження. Вивчення універсальних рішень перекладачів здійснювалось на основі методів КА та ПЛТА сорока текстів перекладу українською фрагмента англійського твору Дж. Селінджера «Френні» обсягом близько 8 тис. знаків. Ці переклади виконували студенти останнього курсу бакалаврату спеціальності «Переклад» у межах модуля самостійної роботи.

До початку аналізу цих текстів ми ранжували перекладачів згідно з їхнім когнітивним стилем. Термін «когнітивний стиль» (КС) належить до психоаналітичної традиції вивчення мозку людини, є характеристикою способу пізнавальної діяльності, особистісних чинників регуляції пізнання, стилем мислення або видом пізнавальних стилів особистості [11, с. 145]. КС асоціюється з особливостями характеру і в цьому розумінні визначається як «відносно стабільне сполучення особистісних інваріантів у конкретного індивіда» [6, с. 79].

Сформованість певних КС зумовлює можливість недовільного (несвідомого) контролю процесів перероблення інформації. Відтак, КС належить до метакогнітивних параметрів структур досвіду людини. Серед базових КС перекладачів, за М. О. Холодною, виділяємо КС з полюсами «імпульсивність – рефлексивність», та «широкий – вузький діапазон еквівалентності» [11]. Полюси «імпульсивність» та «широкий діапазон еквівалентності» корелюють із синтетичним стилем мислення, натомість полюси «рефлексивність» і «вузький діапазон еквівалентності» – з аналітичним способом.

На основі вільного асоціативного експерименту [див. докладніше: 3], проведеного з 40 респондентами, нами виявлено 20 студентів – носіїв аналітичного КС з полюсами «рефлексивність», «вузький діапазон еквівалентності», 14 – носіїв синтетичним КС протилежних полюсів – «імпульсивність» та «широкий діапазон еквівалентності», 6 студентів характеризувалися проміжним, аналітико-синтетичним КС.

Оскільки формування художнього потенціалу семантичного образу твору відбувається на кількох підрівнях, зокрема лексичному, стилістичному та морфолого-синтаксичному [12], ПЛТА ВТ та текстів перекладу проводився з урахуванням таких параметрів:

- 1) лексичний (кількість слів, словникове розмаїття, лексична щільність);
- 2) стилістичний (кількість речень, їхня середня довжина у словах, дискурсивні маркери, його читабельність);
- 3) синтаксичний (прості / складні речення, сурядність / підрядність зв'язку між ними, зв'язність тексту – сполучники, прийменники, займенники).

Обговорення результатів. Окреслені вище типи універсалій знайшли лише часткове підтвердження в нашому емпіричному дослідженні англо-українського перекладу художнього твору. Проаналізуємо універсальні перекладацькі стратегії на всіх трьох рівнях, розпочавши з синтаксичного.

Синтаксична структура, як зауважує О. Фінкель, є одним із надзвичайно важливих компонентів художнього твору, адже «добір типу речень – простих, складносурядних, складнопідрядних, і вживання зв'язків сполучникових чи безсполучникових, і порядок слів, і застосування лексико-синтаксичних повторів [...] все це перекладач повинен відтворити з не меншою дбайливістю, ніж лексику і семантику» [7, с. 286]. Відтак особливої ваги набуває установлення того, чи зберігається той синтаксичний «ключ», в якому створено художній текст.

Найчастотнішою універсалією на синтаксичному рівні в нашому емпіричному дослідженні є стратегія **експлікації** або маркування синтаксичних зв'язків. Так, у двох третинах випадків (65 %) перекладачі виявили стійку тенденцію до введення до цільового тексту сполучників і дискурсивних маркерів «локальної текстової когерентності» [1] частіше, ніж це було зафіксовано в структурі першотвору. Така універсальна стратегія маркування локальної когерентності ПТ там, де маркери відсутні в тексті-оригіналі, свідчить про надання перекладачами цих типів максимальної уваги деталям структури ВТ, зокрема логічним відношенням між комунікативно центральними та другорядними інформаційними сегментами тексту. Цей феномен також пояснюємо тим, що при перекладі тексту у фазі його інтерпретації у них виникає потреба «виявити неочевидні значення тексту, які не

лежать на його поверхні» [4, с. 34], зробити зміст і логічну структуру тексту «зрозумілішими» для самих себе [13, с. 235].

Ще однією спільною стратегією на синтаксичному рівні виявилась операція спрощення синтаксичної структури ПТ. Проте ця універсалія характерна лише для представників синтетичного КС. Ці респонденти не зберігали синтаксичної форми оригіналу, послуговуючись у перекладі натомість більшою кількістю простих речень, що загалом розбалансувало синтаксичну «картину» ВТ. Із погляду нашої психолінгвістичної моделі [2], такий феномен пояснюємо нейрологічними закономірностями обробки інформації мозком, зокрема асоціативністю й правопівкульовою «гештальтністю» мислення синтетиків, яке тяжіє до породження словесно менш обтяжених, простіших синтаксичних структур. На противагу, перекладачі аналітичного КС протилежних полюсів виявили спільну стратегію збалансованого введення як простих, так і складних речень, тим самим наслідуючи синтаксичну будову авторського тексту.

Принагідно зауважимо про помічену гендерну особливість перекладу на цьому рівні: перекладачі чоловічої статі (незалежно від КС) демонструють стабільний розкид (у середньому 27,5 одиниць) у співвідношенні сполучників підрядності до сполучників сурядності. Відтак, на відміну від перекладачів «слабкої статі», тлумачі-чоловіки тяжіють до частішого вживання сполучників саме підрядного зв'язку, що загалом узгоджується з емпіричними даними Ю. О. Сорокіна [9].

Цінним із погляду глобального змісту твору видається перевірка даних зіставлених текстів у блоці діалогу між головними персонажами, оскільки він особливою автором структурований і насичений природнішими формами спілкування. Так, зіставний аналіз першотвору й ПТ на стилістичному рівні виявив, що під час перекладу відбулися процеси, зворотні тим, про які згадує О. І. Чередниченко: «Не можна підміняти домінуючу нейтральність художнього дискурсу показною розмовністю, бо вона (нейтральність) може бути важливим зображувальним засобом» [12, с. 26]. У нашому випадку, саме авторська ненейтральність є таким стилістичним засобом, здебільшого проігнорована перекладачами досліджуваної вибірки.

На цьому рівні також виявляємо високі показники прагматичної маркованості тексту-оригіналу (52 одиниці), відтворену лише перекладачами, які тяжіють до полюсу «імпульсивність» синтетичного КС. Ця група перекладачів також демонструє спільну тенденцію до застосування стратегії глобальної когерентності, проявом якої є вищий показник відтворення дискурсивних маркерів макроструктури [1]. Ця універсалія свідчить про краще координування й керування ними тематичними сегментами тексту.

На підставі того, що дискурсивні маркери локальних та глобальних стратегій когерентності вважаються одиницями, що продукуються й обробляються несвідомо [15], тобто, за нашою моделлю, в межах неконтрольованого робочого простору перекладача, класифікуємо їх у розряд метакогнітивних (локальних і глобальних) стратегій когерентності тексту. Їхнє однакове використання в ПТ досліджуваними перекладачами формує групу *метакогнітивних універсалій*.

Серед найчастотніших дискурсивних маркерів метакогнітивних стратегій глобальної когерентності діалогічного дискурсу зафіксували одиниці *so, then, anyway, I mean, you know*. Однак, перекладачі аналітичного КС із полюсами «рефлексивність» та «вузький діапазон еквівалентності», а також проміжного (аналітико-синтетичного) КС на стилістичному рівні виявили метакогнітивну універсальну стратегію спрощення: вони вилучали з перекладу зазначені вище одиниці. Наслідком цього є викривлені прагматичні й психологічні чинники діалогічного дискурсу через небажане збільшення статусної та психологічної дистанції між співрозмовниками (Френні та Лейном).

У текстах переважної більшості респондентів аналітичного КС на стилістичному рівні спостережена також *комунікативно-продукційна* універсаль, яка передбачає свідомий контроль, зокрема **спрощення**. Так, перекладачі цієї групи уникали «недоцільні», на їхній погляд, повтори, наприклад, при відтворенні таких сегментів:

«Do you want to hear what the special method of praying was that the staretz told him about?» she asked. "It's really sort of interesting, in a way».

Lane cut into his last pair of frogs' legs. He nodded. «Sure», he said. «Sure».

або

«But the thing is, the marvellous thing is when you first start doing it, you don't even have to have faith in what you're doing» [1].

Крім того, у 30 із 40 цільових текстів мало місце зменшення коефіцієнта прагматичної маркованості структури діалогічного дискурсу – відтворення вигуків, часток, вставних слів / виразів і та ін. Винятком тут, як бачимо, стали лише чверть від загальної кількості текстів перекладу, виконаних представниками синтетичного КС, які дотримувались авторської стратегії маркування структури діалогу.

За параметром спрощення на лексичному рівні не простежуємо зменшення коефіцієнта лексичної різноманітності та лексичної щільності, тобто тенденції до вживання частотніших слів у ПТ. Зауважмо, що задля збалансування міжмовних показників ми вилучили з підрахунку під час психолінгвістичного аналізу ВТ артиклі й позначники присвійного відмінку *of*, зберігши їх проте в одиницях з усталеною структурою типу *sort of*. Натомість, простежуємо зворотну тенденцію до збільшення зазначених індексів поряд зі збільшенням індексу читабельності тексту, що свідчить про вищу, порівняно з оригіналом, складність у розумінні читачами українських версій оригіналу.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Результати емпіричного аналізу перекладів засвідчили наявність спільних метакогнітивних й комунікативно-продукційних стратегій експлікації та спрощення як провідних когнітивно-дискурсивних S-універсалій. На синтаксичному рівні для представників аналітичного та аналітико-синтетичного КС характерними виявились стратегії експлікації синтаксичних зв'язків на локальному рівні, а також зменшення питомої ваги повторів і стандартизація синтаксичних структур. Для перекладачів синтетичного КС спільними виявились стратегії спрощення синтаксичної структури ПТ: вони виявили тенденцію до деформування синтаксичної форми оригіналу, послуговуючись у перекладі натомість порівняно більшою кількістю простих речень. Ще однією універсальною стратегією

для представників цього КС є експлікація на глобальному (макроструктурному) рівні тексту: перекладачі-синтетики частіше за аналітиків та аналітико-синтетиків удавалися до маркування стратегій організації тематичної структури тексту шляхом уведення дискурсивних маркерів зміни топіка.

На лексичному рівні наше емпіричне вивчення українських цільових версій засвідчило збільшення індексів лексичної різноманітності, лексичної щільності та читабельності ПТ, що заперечує дані зарубіжних дослідників-перекладознавців, які «працювали» на матеріалі фінської, польської, іспанської й англійської мов.

На стилістичному рівні у перекладачів аналітичного КС загалом превалює тенденція спрощення, яка виявляється в уникненні «нелогічних» повторів, «зайвих» прагматичних маркерів – вигуків, часток тощо. У той же час для 72 відсотків їхніх «колег» протилежного КС характерна стратегія відтворення цих одиниць у своїх українських версіях англійського художнього твору.

Викладені в статті результати емпіричного дослідження, безсумнівно, не вичерпують усіх аспектів досліджуваного об'єкта. Перспективним убачаємо дослідження Т-універсалій на матеріалі української мови, а також їхня класифікація й збереження в електронному форматі на основі зіставного аналізу корпусів перекладних текстів та текстів – продуктів носіїв української мови. Хоча така праця є досить копіткою й вимагає докладення значних зусиль і часу, вона принесе користь майбутнім і теперішнім перекладачам, слугуючи дороговказом для уникнення небажаних у перекладі стратегій і застереженнями під час їхньої роботи над перекладом, який повинен мати природне звучання мовою-рецептором, відповідаючи критерію адекватності оригіналу.

Список літератури

1. Засекін С. В. Дискурсивні маркери когерентності англійського діалогічного тексту: когнітивний та прагматичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / С. В. Засекін. – К., 2001. – 20 с.
2. Засекін С. В. Психолінгвістична модель перекладу художнього тексту / С. В. Засекін // Наукові записки. – Серія «Філологічні науки (мовознавство)»: У 2 ч. – Вип. 95 (1). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 396-401.
3. Засекіна Л. В. Вступ до психолінгвістики / Л. В. Засекіна, С. В. Засекін. – Острог: Вид-во нац. ун-ту «Острозька академія», 2002. – 168 с.
4. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – К.: Юніверс, 2003. – 280 с.
5. Красильникова В. Г. Психолінгвістический анализ семантических трансформаций при переводе и литературном пересказе художественного текста: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.19 «Теорія мови» / В. Г. Красильникова. – М., 1998. – 20 с.
6. Краткий словарь когнитивных терминов / [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М.: МГУ, 1996. – 245 с.
7. Олександр Фінкель – забутий теоретик українського перекладознавства / [за ред. Л. М. Черноватого, В. І. Карабана]. – Вінниця: Нова Книга, 2007. – 438 с.
8. Пшенкина Т. Г. Психолінгвістические основания вербальной посреднической деятельности переводчика: [монографія] / Т. Г. Пшенкина. – Барнаул: Изд-во БГПУ, 2005. – 240 с.
9. Сорокин Ю. А. Переводоведение: статус переводчика и психогерменевтические процедуры / Ю. А. Сорокин. – М.: МТДК «Гнозис», 2003. – 160 с.
10. Фесенко Т. А. Специфика национального культурного пространства в зеркале перевода: [монографія] / Т. А. Фесенко. – Тамбов: ТГУ, 2002. – 228 с.

11. Холодная М. А. Когнитивные стили: О природе индивидуального ума: [монография] / М. А. Холодная. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 304 с.
12. Чередниченко О. І. Про мову і переклад: [монографія] / О. І. Чередниченко. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
13. Ahrens B. Non-verbal phenomena in simultaneous interpreting / B. Ahrens // Claims, Changes and Challenges in Translation Studies / G. Hansen, K. Malmkjær, D. Gile. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 227-237.
14. Chesterman A. Hypotheses about translation universals / A. Chesterman // Claims, Changes and Challenges in Translation Studies / G. Hansen, K. Malmkjær, D. Gile (eds.). – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 1-13.
15. Ireland M. Language style matching predicts relationship initiation and stability / M. Ireland, R. Slatcher, P. Eastwick, L. Scissors, E. Finkel, J. Pennebaker // Psychological Science. – 2011, № 22 (1). – P. 39-44.
16. Krings H. Translation problems and translation strategies of advanced German learners of French (L2) / H. Krings // Interlingual and intercultural communication. Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies / J. House, S. Blum-Kulka (eds.). – Tübingen: Gunther Narr, 1986. – P. 257-270.
17. Translation Universals: Do They Exist? / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 224.

Джерело ілюстративного матеріалу

Salinger J. D. Franny / Jerome David Salinger // Nine Stories. Franny and Zooey. Raise High the Roof Beam, Carpenters. – Moscow: Progress Publishers, 1982. – P. 177-203.

Засєкін С. В. **Універсальні стратегії перекладу художественного тексту: опит психолінгвістического емпірического дослідження** // Ученые записки Таврического національного университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т. 24 (63). – № 4. Часть 2. – С.254-260.

В статтє дослідуютьсє когнітивно-дискурсивні універсалії перекладу художественного произведения, котрі подразделяються на комунікативно-продукційні і метакогнітивні. Як показало емпірическе дослідження порівнюваних з оригіналом перекладів, ці універсалії мають статус спільних стратегій, зависящих от когнітивного стилю перекладача.

Ключевые слова: психолінгвістическа універсалія перекладу, стратегія, когнітивний стиль.

Zasekin S. **Universal strategies of translation of literary text: a psycholinguistic empirical study** // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series «Filology. Social communications». – 2011. – V. 24 (63). – № 4. Part 2. – P.254-260.

The article focuses on cognitive and discursive universals of translation of literary text. The universals are divided into communicative-productive and metacognitive. As the empirical study of the source and forty target texts showed, the above mentioned universals have status of common strategies depending on translator's cognitive style.

Key words: psycholinguistic universal of translation, strategy, cognitive style.

Поступила до редакції 19.09.2011 р.